

Чекан І. А., докторант Національного інституту стратегічних досліджень
Куревіна І. О., науковий співробітник філіалу Національного інституту стратегічних
досліджень у м. Львові

Культурний капітал України як чинник досягнення ринкового успіху

Анотація. В статті розглядається культурний капітал України як фактор досягнення ринкового успіху. Описано декілька сучасних підходів різних учених в визначенні культурного капіталу. Автором зазначено, що вирішальну роль в формуванні людського капіталу грає освіта і культура. Розглядаючи культуру як капітал, допускається, що успішна економіка вимірюється культурою, а культура - економікою. Також в статті проведено аналіз проблем розвитку культури і формування культурного потенціалу на Україні. Результати аналізу свідчать про зменшення кількості масових і універсальних бібліотек, скороченні бібліотечного фонду. Кількість відвідувань концертних організацій і кіносеансів в 2004 р. порівняно з 1990 р. також різко знизилась, що дозволило зробити висновок про необхідність реформування сфери культури. Крім того, констатується, що сьогодні рівень присутності українського мистецтва на міжнародній арені не відповідає величезному творчому потенціалу, яким володіє Україна.

Обґрунтовується потреба в перегляді інструментів управління культурою, інструментів фінансування і планування, необхідність в зміні підходів до збереження і поглибленню культурного і духовного спадку, гармонізації законодавчої бази. Доведено, що основним питанням є реформування культури на місцевому рівні.

Описано матеріал про реалізацію на Україні пілотного проекту Ради Європи "Створення культурного капіталу", в якому вперше розвиток окремого міста або району безпосередньо пов'язують з цими культурними ресурсами, якими так багата наша земля. В висновку зроблено висновок, що основною метою економічного розвитку є створення культурних цінностей і що культура виступає головним двигателем і показателем економічних змін.

Від чого залежить економічне благополуччя, який стан суспільства характерний для країн з високим рівнем економічного розвитку? В шістдесяті роки економісти усвідомили роль так званого людського капіталу, тобто знань і навичок, якими володіють люди. Вирішальну роль у формуванні цього нематеріального капіталу відіграють освіта і культура. З огляду на вище зазначене, проблематика дослідження культурного капіталу як складника людського капіталу має підвищену актуальність. Метою даної статті є обґрунтування розвитку культурного капіталу України як чинника досягнення ринкового успіху.

Більшість економістів формують структуру людського капіталу за витратним принципом, на підставі різних видів інвестицій у людський капітал. І. В. Ільїнський відповідно до цього виділяє наступні складові: капітал освіти, капітал здоров'я і капітал культури [1]. Ф. Нойманн до основних складників людського капіталу відносить комбінацію наступних чотирьох компонентів: культурно-етнічні особливості; загальна освіта; професійна освіта; ключові кваліфікаційні якості [2].

Найбільш узагальненим підходом до визначення складових людського капіталу є підхід Ю. Г. Биченко, відповідно до якого структурно людський капітал визначається в такий спосіб [3]:

- 1) біологічний людський капітал - ціннісний рівень фізичних здібностей до виконання трудових операцій, рівень здоров'я населення;
- 2) культурний людський капітал - сукупність інтелектуальних здібностей, освіченості, умінь, навичок, моральних якостей, кваліфікаційної підготовки індивідів, що використовуються або можуть бути використані в трудовій діяльності та узаконюють володіння статусом і владою.

Біологічний людський капітал складається з двох частин: одна частина є спадковою, інша – набутою. Реалізація вкладень, пов'язаних з охороною здоров'я, здатна лише до обмеженого розвитку біологічного капіталу працівника. Її головне призначення - збільшувати період активної життєдіяльності індивіда.

Культурний капітал - це мовна і культурна компетенція людини, багатство у формі знання або ідей, що легітимізують статуси і влада, підтримують установлений соціальний порядок, що існує в суспільстві. Культурний капітал індивіда

характеризується наступними показниками: інтелектуальна культура (інтелектуальний капітал), освітня культура (освітній капітал), моральна культура (моральний капітал), символічна культура (символічний капітал), соціальна культура (соціальний капітал). Соціальний капітал “передається через такі культурні канали, як релігія, традиція й історична звичка” [4].

У культурі концентрується досвід поколінь, зберігаються і не зникають зі смертю конкретної людини знання, уміння, навички. Культурний рівень громадян у значній мірі визначає економічні досягнення суспільства, його соціально-політичну, ідеологічну, освітню і духовно-моральну структуру. У своєму розвитку від народження до смерті людина проходить через низку природних вікових стадій, кожна з яких характеризується особливим станом його природних і надбаних властивостей і визначає особливості її участі в освітній, виробничій, науковій і культурній діяльності. На кожній стадії вимагаються особливі вкладення у формування людського капіталу, відсутність яких не можна в повній мірі відшкодувати ніякими витратами на наступних стадіях.

Суспільний культурний людський капітал являє собою суспільний людський фактор розвитку, функціонування якого розширюється до суспільно значимого рівня. Він відбиває інтеграцію і кооперацію культурних якостей і здібностей працівників систем матеріальної і нематеріальної сфер, наявність постійних інформаційних, наукових, освітніх, технологічних потоків у структурах суспільного відтворення. Індивідуальний культурний людський капітал при цьому виявляється як діяльна реалізація культури індивіда, перетворення реконверсії якісних характеристик, носієм яких він є, в основний фактор доступу до володіння соціальним професійним статусом, економічною владою, доходами.

Культурні характеристики індивіда мають ціннісну оцінку [5]: соціальну - якісні і кількісні характеристики знань, умінь, кваліфікації, моральні якості, здібності, образ і стиль життя, імідж, соціальні зв'язки індивіда; економічну - сукупність витрат, зв'язаних з розвитком культурних характеристик індивіда. Важливим є те, що самі по собі культурні цінності, втілені у свідомості людей, як і сама культура (сукупність стійких форм соціальної взаємодії) не являють собою

людський капітал. Вони виявляють собою лише потенційну форму прояву людського капіталу. Використання людиною свого культурного потенціалу в процесі соціальної дії (тобто такої дії, “яка співвідноситься з дією інших людей і орієнтується на неї”) ще не реалізує її як людський капітал [6]. Дане перетворення може бути здійснено тільки в результаті соціальної дії, яка дозволяє індивіду стати суб'єктом праці і зайняти відповідну своєму культурному рівню професійну нішу, що дозволяє одержати не тільки професійний статус, але і доступ до додаткових доходів, що перевищують витрати, пов'язані з простим відтворенням працівника і його родини.

Важливим є те, що тільки за певних умов використання культурні цінності, втілені в людині, змінюють його професійний статус, перетворюються в культурний капітал. Прояви людських властивостей у формі культурного капіталу здійснюються в рамках усієї сукупності соціальних відносин суспільного відтворення через систему раціональної соціальної дії людини, тобто, говорячи словами М. Вебера, доступного розумінню соціальної дії [7].

Суспільне нагромадження людського капіталу пов'язано з професійною мобільністю індивіду, що приводить до реальної зміни професійної диференціації суспільства. Представники того чи іншого рівня культурного людського капіталу потенційно здатні і, як правило, виконують різну за складністю професійну працю з різною трудовою результативністю. Вони є власниками різних рівнів потенційного біологічного, освітнього, інтелектуального, соціального людського капіталу, а виходить, володіють різним рівнем здоров'я, обсягом загальних і спеціальних знань, моральних якостей, трудових умінь і навичок, вроджених здібностей, творчих навичок, працездатності, соціального іміджу і зв'язків, тобто різного сукупного культурного потенціалу. Останній являє собою найважливіший фактор при одержанні індивідом соціального професійного статусу, кар'єрного росту і переходу з однієї структурної суспільної групи в іншу, що змінює рівень доступу до влади й економічних ресурсів.

Розглядаючи культуру як капітал, можна припустити, що успішна економіка вимірюється культурою, а культура - економікою. До усвідомлення такої

взаємозалежності країни Західної Європи прийшли ще чверть століття тому, коли почали підтримувати перші паростки підприємництва в культурі — незалежні музичні центри, дизайнерські майстерні, кіностудії тощо. Але глибоке розуміння того, що основною метою економічного розвитку є створення культурних цінностей і що культура виступає головним рушієм і показником економічних змін, з'явилося не так давно — в середині та наприкінці 90-х років минулого століття. “Безперечно, економічна діяльність сама по собі не є метою, але має цінність тільки тоді, коли сприяє людському щастю”. Ці слова належать професору економіки Цюріхського університету, відомому досліднику Бруно Фрею. Протягом останнього десятиліття були розпочаті серйозні дослідження культурного сектора та різних видів економічної діяльності, що його живлять і розвивають. Саме тоді ввійшли в обіг такі поняття, як “нова економіка”, “творча економіка”, “культурні індустрії”, “мапа культурних ресурсів” тощо [8].

Україна включена в загальний європейський творчий процес і, більше того, відіграє в ньому помітну роль. Саме на цьому наголошували учасники третіх загальних зборів Організаційного комітету з питань культури Ради Європи, що відбулися в Страсбурзі 11—13 жовтня 2004 р. Одним із питань зборів була реалізація проекту Ради Європи “Створення культурного капіталу”. Україна представлена найбільш чисельно порівняно з іншими країнами Європи — 15 пілотними містами і районами. Український досвід реалізації проекту був позитивно оцінений і схвалений на подальшу підтримку [8].

Кажучи про реформування культури, ми вкладаємо в ці слова широкий зміст. Це і необхідність реформувати традиційно успішні галузі, що на даному етапі переживають кризу — кінематограф, книговидавництво, музеї, театр, і нагальна потреба переглянути й трансформувати інструменти управління культурною сферою, інструменти фінансування та планування, і необхідність змінити підходи до збереження і примноження культурної і духовної спадщини, гармонізувати законодавчу базу, всебічно дослідити та зробити ефективною існуючу мережу культурних установ і багато іншого. На превеликий жаль доводиться констатувати,

що сьогодні рівень присутності українського мистецтва на міжнародній арені не відповідає тому величезному творчому потенціалу, яким володіє Україна.

Проте, мабуть, найголовнішим питанням є реформування культури на місцевому рівні, на рівні територіальних громад, де громадяни отримують базові культурні послуги, де постійно проживають і працюють, тобто зазнають впливу навколишнього середовища, яке або надихає їх на самореалізацію, або ж спонукає шукати інших, більш сприятливих умов. Гострою проблемою сільських районів і малих міст України є відтік талантів, обдарованої молоді, фахівців, які їдуть до обласних центрів, столиці, а то й за кордон. Чи здатна культура змінити таку ситуацію, що веде поступово до соціально-економічного і культурного занепаду вказаних місцевих громад? Досвід багатьох європейських країн показує, що так — здатна, якщо ці реформи знаходять підтримку на місцевому та центральному рівнях, якщо вони здійснюються не всупереч, а в узгодженні з розвитком інших галузей, виступаючи ключовим компонентом стратегії загального розвитку тієї чи іншої громади.

В Україні, як і багатьох інших постсоціалістичних країнах, так склалося, що мережа культурних установ, успадкована від радянських часів, майже повністю перебуває в компетенції місцевих громад. Ця мережа комунальних закладів культури і мистецтва, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, становить 45,8 тисячі одиниць, або 98,5 відсотка загальної кількості закладів культури України. Тобто культурна політика окремого регіону та держави в цілому найуспішніше має здійснюватися саме на місцевому рівні. Але тут і виникають проблеми, що їх місцевий рівень самостійно розв'язати не може [8].

Насамперед слід відзначити, що послідовна культурна політика, яка б системно оцінювала ситуацію, враховувала інтереси всіх суб'єктів та орієнтувалася на світові тенденції розвитку культури і суспільства, в Україні просто відсутня. Головним і незмінним пріоритетом політики, що провадилася в галузі культури України протягом останнього десятиліття, було збереження існуючої мережі закладів культури і мистецтва, і це в цілому вдалося за відносно невеликих втрат у кількості клубних та бібліотечних закладів. Але якою ціною? Старіння і руйнування

клубних приміщень, віджилість бібліотечних фондів, що не оновлюються, відтік кадрів — ці та багато інших проблем є наслідком такого підходу, коли потужна мережа закладів культури, якій могла б позаздрити будь-яка західна країна, була, так би мовити, свідомо законсервована, без можливості для розвитку. Це підтверджують такі статистичні дані: кількість масових та універсальних бібліотек зменшилася з 25,6 тис. у 1990 р. до 20 тис. у 2004 р.; бібліотечний фонд скоротився з 419 млн. примірників у 1990 р. до 333 млн. примірників у 2004 р [9].

Ця негативна тенденція, на наш погляд, зберігається й досі. Місцеві бюджети змушені спрямовувати кошти з усіх програм, що стосуються розвитку, на покриття головних статей видатків, продиктованих існуючою політикою, — на забезпечення зарплати працівникам закладів культури та оплату комунальних послуг. Незважаючи на загальне збільшення обсягу фінансування культури з місцевих бюджетів 2003 р. до майже 1 млрд. грн. (927 852 тис. грн. проти 646 тис. грн. у 2002 р.), трансферти з державного бюджету забезпечують у середньому лише близько 60% потреб на зарплату працівникам культури, що утримуються з місцевих бюджетів. З'їдаючи левову частку ресурсів на фінансування культурної галузі, зарплата працівників культури водночас залишається найнижчою серед інших бюджетних працівників, а подекуди й досі становить 0,5 мізерної ставки. Зрозуміло, що таких доходів працівнику культури не вистачає й на елементарне виживання. З іншого боку, не вистачає доходів, а часом і культури населення на відвідування різного роду заходів. Для порівняння кількість відвідувань концертних організацій зменшилася в 5 разів у 2004 р. в порівнянні із 1985 р. Кількість відвідувань музеїв за рік у 1985 р. складала 32,5 млн., а в 2004 р. — 18,5 млн. [9]

Частка видатків місцевих бюджетів на оплату праці, нарахування, оплату комунальних послуг та енергоносіїв за підсумками 2003 р. становить в бюджетах сіл 89,2%, селищ — 80,5%, міст районного значення — 66,9%, районів — 83%, міст республіканського (АРК) та обласного значення — 75,6%. При цьому слід відзначити, що більшість клубних закладів у сільській місцевості (в окремих селах понад 90%) не опалюється [8]. Причому кількість закладів культури клубного типу у 1990 р. складала 25,1 тис., а у 2004 р. вже 19,4 тис.

Аналізуючи формування культурного капіталу нашої країни, на нашу думку, є підстави для занепокоєння. Якщо кількість відвідувань кіносеансів за рік у 1990 р. складала 552 млн., то в 2004 р. - лише 10 млн. Ситуація з відвідуванням театрів теж є незадовільною (кількість відвідувань театрів за рік у 1985 р. складала 20,7 млн., а в 2004р. – 6 млн.).

Для виходу з ситуації, що склалася, головне сьогодні — навчитися мислити творчо, по-новому, визначати проблеми й інноваційні шляхи їх розв’язання. Понад рік експертно-аналітична група при комітеті Верховної Ради з питань культури і духовності працювала над проектом концепції державної політики в галузі культури на найближчі роки. Численні круглі столи та обговорення показали, що за цілковитої розбіжності поглядів, інтересів і підходів різних груп та суб’єктів культурної діяльності бракує якоїсь нової творчої ідеї, що від неї та навколо неї міг би початися узгоджений рух. Зрештою, розробники концепції запропонували такий проект політичних заходів, реалізація яких має закласти основи переходу на якісно новий рівень розуміння, формування та здійснення культурної політики, подолавши негативні тенденції, притаманні сучасній ситуації. Зокрема, це передбачає протягом трьох наступних років проведення наукового дослідження існуючих проблем на різних рівнях, широке національне обговорення актуальних питань культурного сектора, вивчення світового досвіду, напрацювання взірців кращої практики — моделей розвитку та ін. Парламентський комітет з питань культури і духовності підтримав ідею практичного запровадження “Інноваційної моделі розвитку територій на основі ефективного використання культурних ресурсів”.

Така модель має стати наслідком реалізації однойменного проекту, який завдяки зусиллям Інформаційно-аналітичного центру “Демократія через культуру” став складовою ширшого проекту Ради Європи “Створення культурного капіталу”. Мабуть, уперше розвиток окремого міста чи району України безпосередньо пов’язують із тими культурними ресурсами, на які досі така щедра наша земля. Причому мова йде не про якийсь універсальний шаблон чи догматичну схему — скоріше про набір сучасних знань, підходів, методів, практик, інструментів, з допомогою яких окрема місцева громада зможе сама творчо сформувати

найвигіднішу їй модель використання культурних і людських ресурсів. І то — в межах інноваційного проекту — з допомогою вітчизняних та міжнародних експертів, у співпраці з аналогічними місцевими громадами Європи.

Європейська практика свідчить, що успішний розвиток місцевих громад шляхом використання культурних ресурсів та створення культурних індустрій визначають три передумови. А саме: необхідність змін (кризова ситуація, що вимагає розв'язання; загроза занепаду міста чи району внаслідок економічної та соціальної кризи; небажання місцевої громади жити в існуючому становищі — відтік сил тощо); наявність людей, здатних генерувати зміни (у нас їх називають ентузіастами або реформаторами, хоч останнє визначення внаслідок припущених помилок, яких уникнути неможливо, здобуло трохи негативне забарвлення); і нарешті — готовність місцевої влади підтримати, а то й очолити такі зміни.

Якщо питання необхідності змін стоїть практично перед кожною місцевою громадою в Україні як питання її майбутнього, якщо й досі не бракує творчих сил, здатних виступити генераторами змін, то далеко не завжди місцеві керівники поділяють та підтримують ці зміни, а надто, коли вони виводять на перший план питання культурного розвитку.

Саме ця умова стала пілотним проектом для міст і районів: ініціатива мала йти від міського чи районного керівництва. У підсумку було відібрано 15 учасників — 8 міст і 7 районів із 10 областей України. Проект Ради Європи здійснюється в трьох основних напрямках діяльності: складання мапи культурних ресурсів та їх оцінка, розвиток культурних ресурсів і культурних індустрій та створення агентств культурного розвитку на місцевому, національному та міжнародному рівнях. “Створення культурного капіталу” — перший такий широкий проект Ради Європи в культурній сфері, що здійснюється в Україні, тому має особливе значення і дуже важливий для нас. Відмінність його полягає в тому, що він звернений не тільки безпосередньо до місцевих громад, сприяючи їхньому культурному та економічному розвитку, а й до місцевих виробників культурного продукту, даючи їм можливість виходу на національний та міжнародний ринки. Важливим інструментом у цьому

стане електронний культурний портал, що поєднає між собою мережу партнерських громад різних країн Європи.

Створення культурного порталу дозволить будь-якому місту чи містечку України, митцям, які в ньому працюють, молоді, що там мешкає, культурним установам та організаціям легко вийти на світові ринки культурної продукції. Власне кажучи, культурний портал означає мережу інформаційно-культурного обміну, мережу окремих культурних порталів. Кожне місто чи район — учасник проекту зможе генерувати свій культурний портал, що являє собою ефективну операційну систему, яка дозволить місту поширювати про себе інформацію, надавати послуги та пропонувати свої культурні, туристичні та інформаційні продукти на регіональному, національному і міжнародному рівнях.

Таким чином, створення мережі культурних порталів, з одного боку, дозволить сформувати єдиний національний інформаційно-культурний простір через систему інтранет — внутрішнього зв'язку порталів; а з другого боку, інтегрувати цю систему через мережу Інтернет у світовий простір. Активна підтримка з боку Ради Європи гарантує, що така віртуальна брама не тільки відкриється для України, дозволяючи їй вступити в європейський культурний простір, а й стане привабливою для Європи, щоб увійти в Україну.

Література:

1. Ильинский И. В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве. СПб.: Изд. СПбУЭФ, 1996. С. 30.
2. Нойманн Ф. Методика экономической оценки человеческого капитала. Тезисы докладов международной научно-практической конференции. Государственное управление: трансформационные процессы в современном мире. Ч. 2. Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2002.- С. 98.
3. Быченко Ю. Г. Важнейший показатель человеческого капитала // Человеческие ресурсы. - 2001.- № 3.- С.9.
4. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, - N.Y.: The Free Press, 1995.

5. Bourdieu P. Outline of a Theory of Practice. - Cambridge: Cambridge University Press. 1977.

6. Bourdieu P. What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups // Berkeley Journal of Sociology. 1987. Vol. 32.

7. Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения. - М., Просвещение, 1990.

8. Буценко О. Культура як капітал // Дзеркало тижня. - 11-17 грудня 2004.- №525.

9. Статистичний щорічник України, 2004./ За редакцією О. Г. Осауленка. - Видавництво "Консультант".- 2005 р.- 590 с.